

АКСІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

У статті аналізується істотний вплив на процеси демократизації освіти, що спричинює сформована на засадах гуманізму система цінностей особистості, в якій на особливу увагу заслуговують такі її елементи, як права людини, толерантність, справедливість, солідарність тощо. Зокрема, акцентується увага на права людини, які окреслюють межі державної влади й ті обов'язки, які має держава щодо громадян, також визначено, що толерантність відтіняє їхню активну життєву позицію, сформовану на підставі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Велика увага дослідником приділяється екологічній безпеці, яка постає як пріоритетна цінність, на розвиток якої мають бути спрямовані всі засоби навчально-виховного впливу на різних етапах підготовки молодого покоління до життя. Визначено поняття толерантності, яка натеper сприймається як «нова ідеологія європейської молоді», та проаналізовано її принципи і завдання. Проблематика солідарності у сучасному дискурсі розглядається поряд із такими етичними основами буття, як етика ненасильства, проблеми довіри та вільної лояльності, а також пов'язаними з ними механізмами самоорганізації та синергетичної взаємодії, технології «м'якої влади» тощо. Визначено, що в основу позакласної та позааудиторної роботи можуть бути покладені справедливість і солідарність як суспільні цінності і принципи соціальної організації та можуть відтворюватися у навчально-виховному процесі на всіх рівнях безперервної освіти. У результаті дослідження виявлено, що нині поліетнічне освітнє середовище постає як найефективніший і найадекватніший інструмент виховання та прищеплення молодому поколінню почуттів толерантності, поваги до людей іншої культури, релігії, національності, світогляду тощо. Доведено, що справедливість і солідарність не дають змогу нівелювати особистість та надати їй підтримку з огляду на спільну відповідальність. Аналіз аксіологічних основ демократичної освіти та численних досліджень показав, що ці та інші демократичні цінності є основою Педагогічної Конституції Європи, яка визначає принципи і методологію філософії та політики процесу підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття.

Ключові слова: гуманізація освіти, демократизація освіти, демократичні цінності, цінності освіти.

Постановка проблеми. Формування системи цінностей особистості на основі гуманізму постає аксіологічною платформою демократизації освіти. Ще гуманістичні цінності філософії Відродження, які визначали уявлення про людину як вищу цінність і «міру всіх речей» зумовили, відповідно, орієнтацію у вихованні на природу людини, її гармонію; усвідомлення ролі освіти й виховання як головного засобу реалізації людиною її земного призначення; розуміння виховання як процесу становлення й розвитку (саморозвитку) особистості, як засобу розкриття її природних здібностей; необхідність розумового, фізичного та морального виховання як основних компонентів усебічного та гармонійного формування особистості; узгодженість мети, змісту та принципів виховної діяльності на основі гуманності, поваги до особистості дитини, пошук ефективної методики виховання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей [4, с. 17]. Нині принципи гуманізму постають як основа вдосконалення людських відносин на основі толерантності, суверенітету особистості, орієнтації на працю, любов, співчуття, милосердя й повагу. Гуманізм лежить в основі формування людини духовної з високими моральними якостями

і високим рівнем професійної компетентності, розвитку свідомості, світогляду, світовідчуття, духовно-моральних цінностей [5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Конституціоналізація освітнього простору Європи як аксіологічний вимір розкривається у науковій праці В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Савельєва. Аксіологічні основи демократизації освіти знаходять своє відображення у наукових доробках сучасних науковців, таких як: В. Береза, Д. Гончар, В. Горбатенко, В. Крисаченко, А. Окара, О. Скрипнюк та ін. Аксіологічні аспекти громадянської освіти висвітлено у науковій роботі О. Барліт. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського відродження проаналізовано у дисертаційному дослідженні Б. Год. А проблеми формування екологічної свідомості і культури засобами освіти та виховання особистості розглядає В. Дідков. Питання справедливості як необхідної умови суспільного розвитку досліджував Є. Творин, а З. Шевченко приділив велику увагу соціальній справедливості як головному чиннику суспільної диференціації в умовах демократизації соціального простору. Тому **мета статті** – висвітлити та проаналізувати аксіологічні основи демократизації освіти.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, цінності спрямовують, організують, орієнтують поведінку людини на визначення цілей діяльності. Людина пізнає світ крізь призму цінностей і протягом усього життя вони регулюють її соціальну поведінку. Відповідно до гуманістичної теорії А. Маслоу і К. Роджерса сучасна освіта виходить із загальнолюдських цінностей, узгоджених з конкретними цінностями інших етнокультур; має на меті самореалізацію особистості; орієнтується на розвиток особистості, що відбувається цілісно, у єдності розуму і відчуттів, душі і тіла; утверджує права людини на вільний вибір змісту, форм, режиму освіти; здійснюється за умов державної та громадської підтримки, уваги, співпраці, а не формального керівництва [2, с. 28].

Аксіологічна платформа демократизації освіти ґрунтується на таких гуманістичних та одночасно загальнолюдських цінностях, як права людини, толерантність, справедливість, солідарність, екологічна безпека тощо.

Права людини як інституційна, правова, морально-етична і цивілізаційна основа задекларованих на національному і міжнародному рівнях європейських цінностей набули особливої актуальності в умовах демократизації суспільного життя, управління та освіти. Ці права окреслюють межі державної влади, оскільки визначають ту сферу життєдіяльності індивідів, у яку держава не може втручатися, й ті обов'язки, які має держава щодо громадян. Пріоритет прав людини щодо прав держави є основоположною цінністю демократії. Демократія як політична система виникла і розвивається передусім у межах держави, з якою пов'язані її основні інститути. Тому питання про співвідношення прав людини і прав держави пов'язане з соціально-правовою природою держави. Так, ідея правової держави передбачає обмеження її могутності на користь громадянського суспільства і гарантування пріоритету прав громадян щодо прав держави, а соціальний характер держави спрямований на забезпечення громадянських прав для всіх членів суспільства [12, с. 94]. Права і свободи людини є тією цінністю, яка репрезентована в усіх формах і процедурах демократії. Для захисту і реалізації цієї цінності існує демократія. Вона має сенс тільки з огляду на те, що кожна людина є носієм певних невідчужуваних прав і свобод, навіть за умови, коли багато хто з громадян нехтує цими правами, зневажає їх. Конституційний правовий порядок є такою системою відносин, за якої всім надається найбільша з можливих свобода самодіяльності і самовизначення [6].

Демократична політична освіта, своєю чергою, ґрунтується на визначенні основних гуманістичних цінностей і насамперед свободи й гідності кожної особистості, її природних невід'ємних прав. Вона допомагає індивідові правильно оцінити від-

повідний суспільний лад, усвідомити своє місце і роль у державі, права й обов'язки. Головна мета політичної освіти – навчити людину адекватно орієнтуватися в складному і суперечливому сучасному світі, представляти і захищати свої інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей, спільно з іншими розв'язувати загальні проблеми [3, с. 12].

Не зважаючи на те, що полем дії прав людини є «вертикальні» стосунки між людиною і державою, а толерантність має так звану «горизонтальну» природу і стосується взаємин між людьми, витоки в толерантності й прав людини однакові. Тому виховання в індивіда толерантності починається з прищеплення йому знань про права і свободи з метою забезпечення їх реалізації і зміцнення прагнення кожного до захисту прав інших [1, с. 281].

Сучасна демократична держава неможлива без утвердження толерантності та дотримання норм права. Бо толерантність, як зазначається у Декларації принципів толерантності (1995 р.), – «це не лише моральний обов'язок, але й політична і правова потреба. Толерантність – це не поступка, поблажливості або потурання, а насамперед сформована на підставі визнання універсальних прав та основних свобод людини активна позиція». Більше того, «толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (зокрема, культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини. Стосовно поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим» [7].

Толерантність нині сприймається як нова ідеологія європейської молоді. «Завдання сучасної школи, – зазначає В. Андрущенко, характеризує місію освіти у вихованні толерантності, – дати молоді розуміння того, що права людини – це не лише права кожного, це передусім права Іншого. Як писав А. де Сент-Екзюпері: «Якщо я чимось на тебе не схожий, я тебе цим не принижую, а навпаки нагороджую» [1, с. 93–94].

Окрім того, толерантність, означаючи «поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу» [7] виступає невіддільною складовою частиною патріотизму зразка початку XXI століття. Останній передбачає

не лише любов до власного народу, а й пошанування інших, повагу до кожної людини незалежно від її раси, національності, громадянства, релігійних вірувань тощо. Це вимагає перш за все формування високої культури міжнаціонального спілкування, в основі якої мають лежати такі гуманістичні принципи: повага індивіда гарантується його повагою до інших людей; дотримання вимог культури плюралізму думок; розв'язання суперечностей і конфліктів відбувається на основі збереження гідності суперника; людина – основа, початок і кінець суспільства [14].

Поліетнічне освітнє середовище нині постає як найадекватніший та найефективніший інструмент виховання та прищеплення молодому поколінню почуттів толерантності та поваги до людей іншої культури, релігії, національності, світогляду тощо.

Справедливість як одна з форм моральної поведінки, а також фундаментальна цінність етичної свідомості розглядається нині переважно в комплексі з іншими категоріями, такими як «доброзичливість», «свобода», «шанобливість», «рівність» [13]. Справедливість як моральна категорія оцінює суспільну дійсність, яку слід зберегти або змінити з позицій належного, як політична цінність вона означає насамперед свободу, однакову для всіх, рівність прав і рівність усіх перед законом. Справедливість передбачає також рівні можливості для розвитку індивідуальних здібностей і прагнень, суспільну підтримку особистих зусиль кожного. Саме тому справедливість є несумісною зі знищенням індивідуальності або нівелюванням особистості.

Соціальна справедливість прагне рівності у свободі самовизначення та самореалізації особистості. Дотримання принципу соціальної справедливості в умовах демократизації соціального простору має забезпечувати адекватну соціальну мобільність, згідно з якою кожна людина матиме можливість потрапити на свій соціальний рівень самотужки, оволодіти тим соціальним статусом, на який вона заслуговує. Природна та соціальна диференціація членів суспільства, що лежить в основі та підтримується демократією, має набувати позитивного значення і регламентуватися рівністю права [15, с. 30].

Солідарність як суспільне явище характеризує горизонтальні зв'язки взаємодії і співпраці на протиположності вертикальним зв'язкам влади і залежності. Класики соціологічної думки (О. Конт, Е. Дюркгейм, М. Ковалевський) трактували солідарність як головну силу, що згуртовує суспільство, створює суспільне ціле. Натепер солідарність характеризують як єдність переконань і дій, взаємодопомогу та підтримку членів соціальної групи, кругову поруку, спільну відповідальність. «Солідарність, – зазначає російський дослідник А. Окара, – можна визначити як принцип соціаль-

ного існування, що передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів соціальних відносин для досягнення спільних цілей, при цьому інтереси кожного із суб'єктів перебувають у рівновазі з інтересами спільноти. Солідарність варто розглядати як механізм соціальної регуляції, збереження та розвитку колективного організму, який дає змогу максимально використовувати можливості всіх членів суспільства заради їхнього індивідуального та спільного блага» [10]. Проблематика солідарності у сучасному дискурсі розглядається поряд із такими етичними основами буття, як етика ненасильства, проблеми довіри та вільної лояльності, а також пов'язаними з ними механізмами самоорганізації та синергетичної взаємодії, технології «м'якої влади» тощо.

Справедливість і солідарність як суспільні цінності та принципи соціальної організації можуть відтворюватися у навчально-виховному процесі на всіх рівнях безперервної освіти, бути покладені в основу позакласної та позааудиторної роботи.

Екологічна безпека в умовах глобальної екологічної кризи, яка залишає людству обмежений тимчасовий інтервал на вирішення проблеми свого виживання, постає як пріоритетна цінність вищого порядку, на розвиток якої мають бути спрямовані всі засоби навчально-виховного впливу на різних етапах підготовки молодого покоління до життя. Зокрема, В. Дідков виокремлює принаймні чотири етапи залучення дітей до світу природи. На першому етапі дітей вчать бачити і розуміти красу навколишнього світу; мета другого – сформулювати в молодших школярів потребу не лише споглядати, але й бережливо ставитися до природи, охороняти і збагачувати її; на третьому етапі учні усвідомлюють, що природа не є чимось відстороненим від людини, що людина – це своєрідний вихованець її: через спілкування з природою людина виховує в собі найкращі моральні якості. Четвертий етап – становлення екологічної відповідальності у випускників школи як основної риси особистості на основі системних знань про екологічні проблеми сучасності і можливості впровадження концепції сталого розвитку сучасної цивілізації і навколишнього середовища [8].

Отже, на відміну від наведених вище демократичних цінностей, які на ранніх етапах соціалізації особистості можуть бути засвоєні дитиною лише опосередковано, цінності екологічної безпеки інтеріоризуються, починаючи з раннього дитинства через поступове пізнання довкілля. Результатом інтеріоризації цінностей екологічної безпеки є формування екологічної культури людства як головного засобу збереження і відтворення системи «суспільство – природа». Екологічна культура, як справедливо зауважує В. Крисаченко, «звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини.

Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі і на виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті» [9, с. 14]. Важливими завданнями екологічної культури, а отже й екологічного виховання, є формування у громадян раціонального природокористування, вміння бачити екологічні наслідки, почуття відповідальності перед нинішніми та майбутніми поколіннями та ін. [8].

Більше того, екологічна безпека може стати тією цінністю, на основі якої відбуватиметься в найближчому майбутньому процес пошуку миролюбного співіснування між різними націями і державами, адже екологічна проблема, вийшовши на глобальний рівень, все більше змушує окремі держави відшукувати нові механізми співробітництва і партнерства з метою забезпечення власної екобезпеки. Екологічна проблема, таким чином, може стати новим чинником культурно-комунікативного прориву у відносинах між різними народами [1, с. 250].

Наведені вище загальнолюдські демократичні цінності, зокрема прав людини, толерантності, солідарності та екологічної безпеки, поряд з миролюбством та суто моральними цінностями милосердя, совісті та відповідальності стали основою Педагогічної Конституції Європи [11], що визначає принципи та методологію філософії та політики процесу підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття. Вона передбачає, що «підготовлений на такій ціннісній основі новий вчитель має бути здатним до «стирання» образу іншого як «ворога»; формування толерантності, зваженості і миролюбності; утвердження екологічного світогляду; виховання поваги до прав людини, демократії і солідарності» [11, с. 444], що стане надійним підґрунтям до реальної демократизації освіти.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що аксіологічна платформа демократизації освіти ґрунтується на таких гуманістичних та одночасно загальнолюдських цінностях, як права людини, толерантність, справедливість, солідарність, екологічна безпека. Ці демократичні цінності поряд з миролюбством та іншими суто моральними цінностями стали основою Педагогічної Конституції Європи, що визначає принципи та методологію філософії та політики процесу підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття, здатного готувати молоде покоління до життя в умовах демократії.

Список використаної літератури:

1. Андрущенко В.П. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір / В.П. Андрущенко, Т.В. Андрущенко, В.Л. Савельєв. Київ : «МП Леся», 2014. 460 с.
2. Барліт О. Аксіологічні аспекти громадянської освіти. *Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід* : матеріали Першої науково-практичної конференції (Острог, 19 черв. 2013 р.). / відп. ред. О.С. Батищева. Острог : ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 27–29.
3. Береза В. Демократизація суспільних відносин як головна умова функціонування політичної системи і просвітництва. *Вісник інституту розвитку дитини. Серія «Філософія. Педагогіка. Психологія»* : збірник наукових праць. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; / редкол. В.П. Андрущенко та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 37. С. 10–17. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?..
4. Год Б.В. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського відродження : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Харків, 2005. 44 с.
5. Гончар Д.А. Філософська рефлексія проблеми гуманізації освіти в XXI столітті. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка»*. 2012. Вип. 2. С. 24–30.
6. Горбатенко В. Ценностные аспекты реформирования политической системы Украины. *Политический менеджмент*. 2006. № 3. С. 9–12.
7. Декларация принципів терпимости. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_503
8. Дідков В. Формування екологічної свідомості і культури засобами освіти та виховання особистості. *Вісник інституту розвитку дитини. Серія «Філософія. Педагогіка. Психологія»* : збірник наукових праць. Вип. 21. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; / редкол. В.П. Андрущенко та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. С. 24–30. URL: <http://www.ird.npu.edu.ua/files/didkov.pdf>
9. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. Київ : Заповіт, 1996. 352 с.
10. Окара А. Соціальна солідарність як основа нового «миростворительного» проєкта. Журнал «Синергія». 2010. № 9. URL: http://www.perspektivy.info/rus/nashe/socialnaja_solidarnost_kak_osnova_novogo_mirostroitel'nogo_projekta_2010-04-01.htm
11. Педагогічна Конституція Європи. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір / В.П. Андрущенко, Т.В. Андрущенко, В.Л. Савельєв. Київ : «МП Леся», 2014. С. 441–449.

- 12.Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні. Проблеми теорії і практики. Київ : Б.в., 2000. 600 с.
- 13.Творин Є.Б. Справедливість як необхідна умова суспільного розвитку. *Мультиуніверсум* : філософський альманах. 2005. № 48. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_48/Tvorin.htm.
- 14.Ткаченко Г. Деякі аспекти гуманізації освіти в контексті глобалізації і вимог Болонського процесу. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 1.2. С. 15–18. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe?...
- 15.Шевченко З.В. Соціальна справедливість як головний чинник суспільної диференціації в умовах демократизації соціального простору. Матеріали V Міжнародної конференції: *Розвиток демократії і демократична освіта в Україні*. Тези доповідей. 8–10 листопада 2007 р. Київ, 2007. С. 30.
-

Syladii I. Axiological bases of democratization of education

The article analyzes the significant influence on the processes of democratization of education, which causes the system of values of the person formed on the basis of humanism, in which particular elements such as human rights, tolerance, justice, solidarity, etc. deserve special attention. In particular, attention is focused on human rights, which outline the boundaries of state power and the responsibilities that the state has with citizens, it is also determined that tolerance shadows their active life position, formed on the basis of recognition of universal human rights and fundamental freedoms. The researcher pays great attention to ecological safety, which presents as a priority value, and for its development all the means of educational and educational influence at different stages of training young generation to life should be directed. The meaning of tolerance is defined, which today is perceived as a “new ideology of European youth” and its principles and tasks are analyzed as well. The issue of solidarity in contemporary discourse is considered along with ethical foundations of being, such as ethics of non-violence, problems of trust and free loyalty, as well as related mechanisms of self-organization and synergistic interaction, “soft power” technology, etc. It is determined that the basis of extracurricular and nonscholastic activity may be justice and solidarity as social values and principles of social organization and can be reproduced in the educational process at all levels of continuous education. In the process of the research, it was discovered that today the multi-ethnic educational environment is emerging as the most effective and most adequate tool for educating and inculcating the younger generation feelings of tolerance, respect for people of another culture, religion, nationality, world outlook, etc. It is proved that justice and solidarity do not allow leveling the person and providing support in case of shared responsibility. An analysis of the axiological foundations of democratic education and numerous studies has shown that these and other democratic values are the foundation of the Pedagogical Constitution of Europe, which defines the principles and methodology of philosophy and policy of the process of preparing a new teacher for a united Europe of the XXI century.

Key words: *humanization of education, democratization of education, democratic values, values of education.*